

K a v r a m K a r g a Ő a s ı

Berna ESİN

Bizler öğretmen olarak sınıfa girdiğimizde, bakanlığın verdiği müfredat adlı konu başlıkları listesi ile Talim Terbiye Kurulunca kabul edilmiş ders kitapları dışında, neyi, niçin, ne zaman ve nasıl vereceğimizi her an yeniden düşünmeye başlarız.¹

Karşısında kendini ifade edebilen veya edemeyen, soru sorabilen veya soramayan Türk çocuklarına, birtakım bilgileri vermek ve bu arada düşünmeyi ve olumlu davranışları benimsetip yerleştirmeyi sağlamak ile görevli, öğretmen kavramıyla adlandırılan insanlar... Bu insanlardan biri olarak ben her yılın başında yeniden bu bilgilerden de önce, doğru düşünmeyi, kendini doğru ifade etmeyi, kendisine ve bana yalan söylememeyi vb. davranışları kazandırmak için ne yapabilirim? diye soruyorum.

Her türlü bilgi ve davranışta öncelikle kendisine sonra da bana ve topluma karşı sorumlu, üretken, çağdaş ve dürüst olmayı kazandırmayı sağlayıcı araç da, amaç da Türkçedir. Türkçenin kelimeler dünyası nasıl kazandırılır? Daha doğru bir şekilde sormalı: Kelimelerin bilinmesi, düşüncenin gelişimi, birikim ve davranışın, değişim ve dönüşümlerle zenginleştirilmesi sayılabilir mi? Bana göre hayır. Asıl olan kavramlardır. Kavramlar hem düşünceyi öğretiyor, hem de bizi birbirimize bağlıyor. Kavram zenginliği ile dil zenginliği doğru orantılıdır. Türk dili de bunun en güzel örneklerini taşıması açısından zengin bir dildir.

Bilgelerin Yolunda adlı kitaba bir sonuç yazısı yazan² felsefeci Elmas Kılıç, Sadık Tural Hocanın muhakemesini “*kavramların peşine düşmüş olmak*” ifadesiyle niteliyor. Ben ise, Hocanın Türk diline ve edebiyat bilimine katkılarını esas alarak, kavramların insanla ilişkisini, daha doğru bir söyleyişle, aydın

¹ Türk Dil Kurumumuzun Türkçenin Eğitimi ve Öğretimi konulu bir özel çalışma grubu oluşturduğunu öğrenmekten dolayı çok mutluyum; ancak bu çalışma grubunda en az yedi yıl ilköğretim okullarında çalışmış öğretmenler ile lise ve dengi okullarda on yıl çalışmış öğretmenlerden en az beşer temsilci alınmasının yararlı olacağını düşünüyorum.

² Sadık Tural, *Bilgelerin Yolunda*, 3. bs., Ankara, 2000 (Sunuş yazısı: Elmas Kılıç, “Kavramların Peşine Düşmüş Bir Muhakeme”)

Kavram Kargaşası

olmanın ön şartı sayılma gerekçesini anladım ve yaşadığım bir olayla kurduğum bağlantı açısından beni ne kadar etkilediğini aktarmaya çalışacağım.

Genel olarak Türkçeyi, özel olarak Türk edebiyatını geliştiren, zenginleştiren bir araç gibi düşünülmesi konusunda Prof. Dr. Sadık Tural' ın "*Edebiyat Bilimine Katkılar I*" isimli kitabının bana açtığı yol ve bendeki etkilerini paylaşmak üzere şunları söyleyebilirim: Sayın Hocam kitabında kavramı; "*insanın zihnini ve zevkini işleyişe geçiren, daha önceden kazanılmış anlam yükü bulunan kelimeler*" olarak tanımlıyor ve "*bir kısmı, bireye ait deneylerle değil, içinde yaşanılan dil aracılığıyla bir topluluk mirası olarak kazanılıyor*" demiş ve "*Ferit*" kelimesini ele alarak irdelemiştir. Eserinde "*Ferit*", önce bir isim olarak karşımıza çıkıyor. Ardından "*Ferit'in küçüklüğü*" ifadesinde, "*küçük*" kelimesi boy veya yaş ile ilgili bir nitelemeyi düşündürüyor, daha sonra mecaz kullanıma geçip "*Ferit'in yaptığı küçüklüğü ona yakıştıramadım*" örneği ile düz ve mecaz anlamın zenginleştirdiği ifadeyi vermiş ve dilimizdeki zenginliği bir kez daha vurgulamıştır. Mecaz denilen özel kullanım, kişinin kelime bilgisine hayal gücüyle yüklediği soyut anlatımdır. Öyle ki, mecaz anlatım bazı yöresel kullanımlarda çok yoğun bir şekilde anlam kaymasına varan boyutlara ulaşmaktadır.

Diyarbakır'ın kırsal kesiminden şehre göç ederek eğitimini sürdüren öğrencilerimden biri bana: "*-Öğretmenim, Veysi hiç durmuyor, yaramazlık yapıyor, sonra da benim suçuma koyuyor*" dediğinde önce duraksadım ve tekrarını istedim. Öğrencimin nasıl bir ruh hâli, kelime birikimi, aile kültürü ve aldığı eğitimle duyularını ifade ettiğini düşündüm. Sonucu çıkarmak hiç de zor değildi. Sayın hocam kitabında kavramı: "*anlam yükleri etrafında bir tanım oluşturmaktan çok, bir anlayışla tutum benimseyiş*" olarak ele almıştır. "*Suçuma koymak*" ifadesi soyut bir düşünce sistemine oturtulmuş ve bana göre biraz da dâhiyane bir yorumdu. Çünkü '*koymak*' kelimesi: yüklemek, atmak kelimelerinin mecaz olarak, çocuğun iç dünyasından, diline ve üslubuna taşıyıp, nasıl kavramlaştırdığının ifadesiydi; kullanıcının kelimeyi ne şekilde idrak ederek anlam yüklediğini gösteriyordu. Bu ifade beni büyüledi. Bir yandan bireyin kullandığı dile mecaz anlamda nasıl bir duygu ve hayal gücü yükleyerek kelimeleri değiştirişine tanık olurken, diğer yandan bir eğitmen olarak bu ifadeyi öğrenmeye yeniden düzenleyerek doğrusunu öğrenmesi ve kalıcı kılması için nasıl bir yol izleyeceğimin telaşını yaşıyordum. Öğrencim, ailesi ve çevresinden aldığı dil mirasıyla karşımdaydı. Benzer bir durum yine başka bir kız öğrencimin, nöbetim sırasında ağlayarak yanıma gelip, "*-Öğretmenim, şu çocuk beni taşıdı, sonra da ardına verdi.*" ifadesi için de geçerli. Bu kullanımın, ilk duyduğumda beni çok rahatsız ettiğini belirtmeliyim. Oysa "*ardına vermek*": Peşinden koşmak-gitmek, takip etmek, kovalamak anlamında kullanılmıyormuş. Bir de onların biz öğretmenleri nasıl anladıklarıyla ilgili zaman zaman

yaşanılan kuşkular var. Madalyonun öteki yüzü de denebilir. Yerel dil kullanımında Türkçedeki soru eklerinin yerine cümlenin sonuna getirilen “değil” soru sormayı sağlıyor. “*Geldin değil?*” (geldin mi?), “*Biliyorsun değil?*” (biliyor musun?)” gibi. Sabah sınıfa girdiğimde öğrencilerin tebeşir savaşı yaptığını gördüm ve “- *Tebeşirimiz zaten sınırlı, bunu eğitiminiz için kullanmalısınız, eğlenmeniz için değil.*” dedim ve sonra düşündüm. Onlara soru sorduğumu mu zannettiler? Yine yerleşik bir kullanım: “*kendime ders çalışıyorum, kendime oturuyorum, kendime yatıyordum*” gibi kullanımlar da var. Bir olaydan dolayı kızıp çocuklara “-*Kendinize gelin!*” dedim. Sonra yine düşündüm. Acaba onlar bu cümleden ne anladılar? Burada “kendine gelmek” ifadesi onların kavradığı şekilde değerlendirilince “eve gitmek” veya “eve geri dönmek” olarak mı anlaşıldı?

Öğretme ve öğrenme büyük ölçüde dille gerçekleşir. Temelde sözel bazı kurallar değişlerin, atasözlerinin ya da bazı açıklamaların kullanılması ile öğrenilir. Dilin bu yönüne bilimden de örnek verebiliriz. Mantıksal- matematiksel akıl yürütmenin gözle görülür önemine karşın, dil, ders kitaplarındaki temel kavramları aktarmanın en uygun yolu olarak karşımıza çıkar. Ayrıca, dil yeni bir bilimsel gelişmeyi başlatmakta ve açıklamakta önem taşıyan metaforları da bize sunar. Dil, kendi eylemlerini açıklama potansiyeline sahiptir. Dil üzerinde düşünürken ya da “dil-üstü” analizlere girerken dili kullanırız. Bu becerinin örneklerini “X mi demek istedin Y mi?” diyen, konuştuğu kişiyi dilin ilk kullanımı üzerinde düşünmeye sevk eden çocukta görebiliriz. Dille ilgili bu kullanım bilgisi, birçok kültüre nazaran bizim kültürümüzde daha etkili olsa da bir sistem olarak dile ilgi, hiçbir biçimde batı kültürü ya da bilime odaklanmış kültürlerle sınırlı değildir (Gardner, 2004: 109).

Ancak burada üzerinde durmak istediğim konu; yöresel farklılıklardan doğan ağız özellikleri değildir. Zira ağız özelliklerinin çokluğu ve çeşitliliği dilin zenginliğinin göstergelerinden biridir. Ağız farklılıklarında kelimeler, anlamlarının dışına çıkmaksızın birtakım ses oynamaları ile meydana gelen farklılıkları kapsarken ki bu farklılıklar daha çok düz anlatımda kalarak mecaz anlatıma geçmezler. Dildeki en az çaba kanunu ile kolay söyleniş eğiliminde ses olayları; ünlü ve ünsüzlerle ilgili ses değişimleri “*iyi-eyi, çıkmak-çımak, jandarma-candarma*”; ses türemeleri “*saat- sabat, belki-belkim, limon-ilimon*”; ses düşmeleri “*geliyor-geliy, öğretmenim-örtmenim, bana-baa*”; ses benzeşmeleri ve benzeşmezlikleri “*beraber-barabar*” (Sağır, 2004: 14). Burada kelimeler düz anlatımda anlamı değişmeyecek ve anlamayı zorlaştırmayacak şekilde farklılık gösterir. Mecaz anlatım da ise durum biraz daha ayrıcalıklıdır. Türkçe, büyük diller arasında çok fazla kelime kullanılan bir dil olmadığı için, bugün birçok kelime tasfiye edilmek (bunlar genellikle Osmanlıca kelimelerdir) ve birkaç kelimenin yerine tek kelime konmak sureti ile bu durumu

Kavram Kargaşası

telafi eder. “*düşmek*” kelimesinin Türkçede yaklaşık 150 kadar anlamı vardır ve yalnız Fuzuli’de 50 ayrı anlamda kullanılmıştır (Öztuna, 1994: 279). “*Elim düşmek, merdivenden düşmek*” bu örnekler dilediğimiz kadar arttırılabilir ama sonuçta kurulan mecaz anlamların anlaşılmasına gibi bir sorun taşımadıklarını görürüz.

Dilimiz Max Müler’in de ifade ettiği gibi: “*Grammer kaideleri, fiillerinin kıyası yapıtı ile o kadar muntazam bir dildir ki, sanki bir dil bilginleri beyeti tarafından yapılmış sanılır*”. Fiil zamanlarının zenginliği bakımından Türkçe, dünyanın bütün dillerinden üstündür, ayrıca akrabalık adları ve renk kelimeleri bakımından da en üstün dildir. Bu üstünlükleri taşıyan bir dilin yöresel veya mecazi kullanımdaki zenginliğinin yadsınılmaması gerekir. Bu zenginlikleri dildeki kavram zenginliği pekiştirir.

Kavram zenginliği demek, kelimelerin gelişi güzel bir yöntemle sıralanıp anlamlandırılması ve topluluğa mal edilmesi ya da mahalli kullanımı demek değil, bireylerin kelime dağarcığındaki kelimelerin bir araya getirerek oluşturdukları şemalarda birlik sağlamak demektir. Yöresel anlatım farklılıkları, iyimsen bir tahminle, belli bir süre sonra kültür farklılıkları olarak anlaşılıp, toplumsal kavram tezatlıklarının ortaya çıkmasına yol açabilir.

İşte kavram olgusu Türk dilindeki özel karakteri ile bir kez daha karşımızda. Düşünce ve duyguları ifadede kavramlaştıramadığımız takdirde, kelime bilgisi tek başına rolünü iyi oynayamaz. Böylece tarih sahnesinde var olduğumuz toplum içinde kimliğimiz bizi hep sorgular. Daha da kötüsü bir ayrımcılık, itilaf ve yazmaya elimin varmadığı “*kötü kavramlara*” yol açıp bizi yargılar. O hâlde bir toplum ya da bir millet olarak dildeki kavramların bizi ne denli bir araya getirdiğini ya da uzaklaştırdığını görmek mümkündür.

Yaptığım görevde taşıdığım misyonun önemi ortadaydı. Eğer ben kullandığım, öğrettiğim dili doğru kavramlar yerleştirerek öğrencilerime aktarabilirsem o kavramlar gün gelecek değerli hocamın kitabında da belirttiği gibi; dil birliği çatısı altında ortak değerler ve kültürlerle pekişip *biz*’leşmeyi bütünleyecektir. Aksi takdirde bizim “*basit bir kavram kargaşası*” gözüyle baktığımız kullanım farklılıkları, zamanla yerini toplumsal anlamda içinden çıkılmaz ayrılık ve kopukluklara sürükleyebilir.

Kaynaklar:

- Gardner, Howard (2004), *Zihin Çerçevesi Çoklu Zekâ Kavramı*, Alfa yayınları, İstanbul.
Öztuna, Yılmaz (1994), *Büyük Osmanlı Taribi*, Ötüken yayınları, İstanbul.
Sağır, Mukim (2004), *Türk Dili dergisi*, TDK yayınları, Nu.: 625, Ankara.
Tural, Sadık (2001), *Bilgelerin Yolunda*, AKM yayınları, 3. bs., Ankara.
Tural, Sadık (2004), *Edebiyat Bilimine Katkılar I*, TDK yayınları, Ankara.